

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ – ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ

Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

Τὰ κείμενα καὶ οἱ ἀντιδράσεις

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΔΡΥΜΑ ΚΩΣΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΟΥΡΑΝΗ

ΑΘΗΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ διαμάχη ὡς πολιτισμικὸ φαινόμενο

Στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στὸν Ἐμμανουὴλ Ροῖδη καὶ στὸν Ἄγγελο Βλάχο τὸ 1877, μὲ ἀντικείμενο τὴν (ἐλληνικὴ) ποίηση καὶ κριτικὴ, ἔχει καταχωρηθεῖ ὡς σημαντικὸ γεγονός τοῦ φθίνοντος 19οῦ αἰώνα. Μὲ τὴν ἀπήχησή της ἐπηρέασε πολὺτροπα τὸν πνευματικὸ χῶρο καὶ συνέβαλε σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση πρόσφορου κλίματος γιὰ τὶς ἀναζητήσεις τῆς γενιᾶς τοῦ '80, ἡ ὁποία προσπαθοῦσε τότε νὰ ἐπιβάλλει τὴν παρουσία της. Ἡ ἱστορικὴ της σημασία εἶναι ὁμολογῆ με διαμάχες ὅπως ἐκεῖνες τῶν Ζαμπέλιου-Πολυλά, Ἀποστολάκη-Βάρναλη καὶ Σεφέρη-Τσάτσου.

Ἀσφαλῶς τὸ φαινόμενο τῆς διαμάχης δὲν περιορίζεται στὸ πεδίο τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς κριτικῆς οὔτε συνιστᾷ τυχαῖο παράγοντα ἐπίλυσης προσωπικῶν διαφορῶν. Ἐπίσης, ἂν θεωρήσουμε τὸν θεσμικὸ χῶρο σὰν πεδίο μάχης, ὁ πόλεμος ποὺ διεξάγεται δὲν παίρνει πάντοτε τὴ μορφή τῆς ἀνοιχτῆς ρήξης· συχνὰ συνεχίζεται ἀθόρυβα, καλυπτόμενος ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ τάξη τῆς εἰρήνης. Ἡ διαρκὴς ἐναλλαγὴ ἀνάμεσα στὴν ἀνοιχτὴ σύγκρουση καὶ στὴν κρυφὴ ἔνταση χαρακτηρίζει τὶς ἐξελικτικὲς διαδικασίες τόσο στὴ γενικὴ ἱστορία ὅσο καὶ στὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἀπόλυτη τάξη εἶναι ἀνέφικτη. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Κλαούντιο Γκιλλέν (Claudio Guillén) «Ἡ ἱστορία [...] δὲν εἶναι ὁ τύπος συμφιλίωσης τῶν ἀντιθέτων». Ἡ δομικὴ ἀντίθεση μεταξὺ δύο συγγραφέων καὶ δύο σχολῶν εἶναι δυνατὸν νὰ παραμένει στὴν πραγματικότητα μιὰ ἄλυτη, μολονότι καρποφόρα, σύγκρουση. Ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἀποκαλύπτει ἴσως τὴ διαλεκτικὴ ἀλληλεπίδραση ἀντιθέσεων, μὲ τὴ χεγκελιανὴ σημα-

σία, ως σταδίων δηλαδή στη διαδικασία της εξέλιξης, αλλά όχι την άχρονη άρμονία που υπονοεί ή "συμφιλίωση των αντιθέτων" στην αίσθητική».¹

Η κριτική, ως θεσμός², έχει τις δικές της συμβάσεις που αντιπροσωπεύουν ένα μεταβλητό σύνολο ιδεών και απόψεων. Δεν είναι ένα κλειστό στατικό σύστημα αλλά ένα ανοιχτό δυναμικό πεδίο που συμμετέχει στην ιστορία.³ Σημαντική είναι η επίδραση που ασκούν, στο πεδίο αυτό, οι κοινωνικές συνθήκες, το ιδεολογικό κλίμα, οι φιλοσοφικές και ιδιαίτερα οι αισθητικές αντιλήψεις, ή πορεία της λογοτεχνίας, οι προσδοκίες του κοινού και οι σχέσεις με τα άλλα θεσμικά πεδία. Οι διαφωνίες, οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις εμφανίζονται έτσι ως νόμιμες πρακτικές που συνδέονται με τις ανάγκες του κριτικού λόγου. Η επίρροή των διαφόρων εξωτερικών παραγόντων, όσο ισχυρή και αν είναι, δεν καταργεί βέβαια την ιδιαιτερότητα μιας κριτικής διαμάχης, τα διαφοροποιητικά στοιχεία που επιθέτει το είδος στο γεγονός: γλωσσικές συμβάσεις, ύφολογικά πρότυπα, ρητορικές τεχνικές. Η κριτική προστατεύει την οικονομία της λειτουργίας της οικειοποιούμενη ιδέες και πρακτικές, τις οποίες στη συνέχεια τροποποιεί για να τις εντάξει στα σχήματά της.⁴

Η διαδικασία είναι παρόμοια με εκείνη που περιέγραψε ο Χάρρυ Λέβιν (Harry Levin) αναφερόμενος στη λογοτεχνία: «Όπως άλλοι θεσμοί, λ.χ., ή εκκλησία ή η δικαιοσύνη, ή λογοτεχνία μεριμνά για μια

1. Claudio Guillén, *Literature as System. Essays toward the Theory of Literary History*, Princeton N. J., Princeton University Press, 1971, σελ. 490.

2. Βλ. σχετικά F. E. Sparshott, *The Concept of Criticism. An Essay*, Oxford, Clarendon Press, 1967, και ιδιαίτερα το κεφάλαιο: "The Efficient Cause: Criticism as Institution", σσ. 193-199.

3. Βλ. σχετικά René Wellek, *A History of Modern Criticism 1750-1950*, London, Jonathan Cape, 1970, τ. 1, σσ. 1-11.

4. Για μια έκτενη διαπραγμάτευση του θέματος βλ. Northrop Frye, "The Critical Path. An Essay on the Social Context of Literary Criticism", στο M. W. Bloomfield, ed., *In Search of Literary Theory*, Ithaca, Cornell University Press, 1972, σσ. 93-193 και F. E. Sammons, *Literary Sociology and Practical Criticism. An Inquiry*, Bloomington, Indiana University Press, 1977.

ιδιαίτερη περιοχή της ανθρώπινης εμπειρίας και ελέγχει ένα ειδικό σύνολο θεσμικών προϋποθέσεων και τεχνασμάτων· ενσωματώνει ένα αυτόδαιωνιζόμενο σύστημα αρχών, ενώ συνάμα ανταποκρίνεται στα κύρια ρεύματα κάθε διαδοχικής περιόδου· είναι διαρκώς και σε μεγάλο βαθμό προσιτή σε όλους τους παλμούς της ζωής αλλά πρέπει να τους μεταφράζει με τους δικούς της όρους και να τους προσαρμόζει στις ιδιομορφίες της. Μόλις συλλάβουμε το γεγονός αυτό, αρχίζουμε να αντιλαμβάνομαστε πώς είναι δυνατόν η τέχνη να ανήκει στην κοινωνία και ταυτόχρονα να είναι αυτόνομη μέσα στα όριά της».⁵

Στην παρούσα εισαγωγή το φαινόμενο της διαμάχης εξετάζεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική του πραγμάτωση. Ανιχνεύεται ως εκ τούτου το περιβάλλον της εποχής, αξιολογούνται οι αντιδράσεις του κοινού και διερευνάται η προσωπικότητα των αντιπάλων, ή παιδεία τους, ή ατομική τους διαδρομή στα γράμματα και τα γενικότερα ενδιαφέροντά τους. Επισημαίνεται επίσης ότι η σύγκρουση δηλώνει όξυνση των αντιθέσεων στον χώρο της κριτικής και αναδιάταξη του θεσμικού πεδίου.⁶ Ιδιαίτερα σε μεταβατικές εποχές, όταν νέες δυνάμεις αμφισβητούν την κυριαρχία κατεστημένων αντιλήψεων, ή δυναμική αναμέτρηση ακολουθεί αναπόφευκτα την κλιμάκωση της έντασης.

Ο τρόπος που διεξάγεται μια διαμάχη εξαρτάται από τον χαρακτήρα των αντιπάλων, από τα πνευματικά ήθη της εποχής, από τις ιστορικές περιστάσεις και από τη φύση της διαφωνίας. Έτσι είναι δυνατόν η αντιδικία να περιοριστεί σε θέματα κριτικής ή να επεκταθεί σε γενικότερα προβλήματα της τέχνης και της σκέψης ή να εξελιχθεί σε προσωπική υπόθεση των αντιδίκων. Ανάλογα με τις πραγματικές συνθήκες και τις αποφάσεις των ατόμων, αντικείμενο της

5. Harry Levin, "Literature as Institution", στο *The Gates of Horn*, New York, Oxford University Press, 1963, σελ. 21.

6. Βλ. σχετικά Claudio Guillén, *δ.π.*, στο κεφ. "A Note on Influence and Convention", σσ. 53-68, Harry Levin, "Notes on Convention", στο *Perspectives of Criticism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1950, σσ. 55-83 και John Livingston Lowes, *Convention and Revolt in Poetry*, Boston, New York, Houghton Mifflin Co., 1926.

σύγκρουσης μπορεί να είναι ένας συγγραφέας, μια τεχνοτροπία, ένα λογοτεχνικό κίνημα, μια κριτική μέθοδος ή, ακόμη, η ίδια η λογοτεχνία ως λογοτεχνία.

Συνήθως υπάρχουν δύο κορυφαίοι που διεκπεραιώνουν αυτό το έργο, και οι όποιοι δεν δρούν ανεξάρτητα αλλά μέσα στο σύστημα των πολιτισμικών σχέσεων: είναι τα κύρια πρόσωπα αλλά όχι κατ' ανάγκην τα μοναδικά. Η συμμετοχή γίνεται μεγαλύτερη, αν η σύγκρουση κλιμακωθεί και οι αντιθέσεις διευρυνθούν και ένταθούν. Τα νέα πρόσωπα που παρεμβαίνουν στη συζήτηση υποστηρίζουν τη μια ή την άλλη άποψη ή προτείνουν κάποια τρίτη ή διεκδικούν τον ρόλο του επίδικαιτητή. Όταν στη θέση των δύο κορυφαίων δεν έχουμε άτομα αλλά ομάδες με κοινές αντιλήψεις και προσανατολισμούς, το πεδίο της σύγκρουσης γίνεται πλουσιότερο.

Η απήχηση επομένως της διαμάχης εξαρτάται από τα πρόσωπα που συμμετέχουν, από τη θεματική της, από τον τρόπο που διεξάγεται και από τη σχέση του κριτικού λόγου προς τους άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής. Έχουμε έτσι διαμάχες «κλειστές» και «άνοιχτές»: οι πρώτες διεξάγονται σε έναν, λίγο ή πολύ, στενό κύκλο διανοουμένων ή ειδικών, αποτελούν έως έναν βαθμό έσωτερική υπόθεση που συζητείται σε ειδικά περιοδικά και έχουν περιορισμένη απήχηση· οι δεύτερες θίγουν προβλήματα στα όποια το κοινό είναι ευαίσθητο και αντιδρά, διεξάγονται δημόσια (σε χώρους που έχουν πρόσβαση οι πολλοί) και θεωρούνται κοινωνικό γεγονός.

Τι έξυπηρετεί η σύγκρουση και ποιές είναι οι συνηθέστερες μορφές αντιθέσεων στην ιστορία της κριτικής; Η σύγκρουση είναι ένας τρόπος δράσης, μια τακτική που αποκαλύπτει προθέσεις και μηχανισμούς. Φιλοξενεί ζεύγματα όπως: νέο-παλαιό, προοδευτικό-συντηρητικό, όρθο-λανθασμένο, παρόν-παρελθόν. Κάθε πλευρά, ανάλογα με τις ανάγκες και τους σκοπούς της, εκμεταλλεύεται από τις σχέσεις αυτές όσα στοιχεία θεωρεί χρήσιμα, ακόμη και όταν αυτά αλληλοαναιρούνται ή η λογική τους ακολουθία είναι αστήρικτη.

Η μετάβαση από μια λογοτεχνική περίοδο σε μια άλλη, από ένα σύστημα συμβάσεων σε ένα άλλο, δεν είναι πάντοτε γραμμική και κανονική. Ένίοτε η ιστορική εξέλιξη είναι «μία σειρά από αιφνί-

διες ασυνέχειες, από ρήξεις με το παρελθόν, όπου κάθε νέο λογοτεχνικό παρόν φαίνεται σαν απόσπαση από τους κυρίαρχους καλλιτεχνικούς κανόνες της άμεσως προηγούμενης γενιάς». ⁷ Συνήθως όμως η μετάβαση δεν οδηγεί στο ριζικά «καινοφανές» αλλά σε μια έπαυφοτερίζουσα ισορροπία. Δεν έχουμε πλήρη αποκοπή αλλά μερική συνέχεια, η όποια δεν επιτρέπει την παγίωση συμβάσεων και την επιβολή πλήρους τάξης. Στο ανταγωνιστικό πολιτισμικό πεδίο οι συγκρούσεις αντιπροσωπεύουν ακριβώς αυτόν τον αγώνα για αλλαγή ⁸ και επικράτηση που δεν τελειώνει ποτέ.

Ο διάλογος Ροΐδη-Βλάχου θεωρήθηκε (όρθά, όπως θα δούμε) διαμάχη και παρουσιάστηκε με τις μεταφορές και τις εικονοποιίες πολεμικής σύγκρουσης. ⁹ Ός προς αυτό δεν έχει πολλά κοινά με τους διαλόγους που προαναφέραμε. Τα πρόσωπα, οι συνθήκες και το αντικείμενο διαφοροποιούν τη διαδικασία πραγμάτωσής της. Έχοντας ως κεντρικό πεδίο τα ίδια τα κείμενα, εξετάζεται στη συνέχεια το περιεχόμενο αυτής της διαμάχης και αποτιμάται η σημασία της για την ελληνική γραμματεία.

7. Fredric Jameson, *The Prison-House of Language*, Princeton N.J., Princeton University Press, 1972, σελ. 52.

8. Για τις έννοιες αλλαγή (change), πρόοδος (progress) και εξέλιξη (evolution) στην τέχνη και στην κριτική βλ. Claudio Guillén, *δ.π.*, στο κεφ. "The Object of Literary Change", σσ. 470-510, Lascelles Abercrombie, *Progress in Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1929, Thomas Munro, "Evolution and Progress in the Arts", *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 18 (1966), σσ. 294-315, René Wellek, "The Concept of Evolution in Literary History", στο *Concepts of Criticism*, New Haven, Yale University Press, 1963 και Yuriy Tynyanov, «De l'évolution littéraire», στο Tzvetan Todorov, *Théorie de la littérature*, Paris, Seuil, 1965, σσ. 120-137.

9. Μας παραδόθηκαν οι όροι: έρις, καβγάς, αγών, φιλονικία, σύγκρουσις, διαμάχη, κονταροκτύπημα, μονομαχία, αντιμαχία, πόλεμος, διένεξις, και άλλα παρόμοια.